

АНТИЧНИ И БИБЛЕЙСКИ РЕАЛИИ В ИСТОРИЯТА НА НИКИТА ХОНИАТ

Димитър ДИМИТРОВ (Велико Търново)

Историята на Никита Хониат е един от чудесните примери за подобен вид литература във Византия. Критичното издание на ван Дитен и последвалият го английски превод на Х. Магулиас допринесоха твърде много за по-доброто познаване на текста и на неговата съдба¹. Трябва обаче да се признае, че Хониат е използван преимуществено като исторически извор, при това критикуван заради противоречивата хронология и обърканата последователност на събитията, и твърде рядко погледът на изследователя се е спирал върху текста сам за себе си. А *Историята* е определено нещо по-вече от исторически извор – тя е литературно произведение със забележителни качества². Вероятно върху Хониат тегне проклятието, което Сирил Манго пръв имаше смелостта да обяви: че византийските текстове се четат от изключително малко хора, ръководени от строго академичен интерес, а не заради собствените им литературни достойнства и от удоволствие³. Езикът и стилът на Никита Хониат остават все още и до голяма степен непроучени. Каздан е единственият, който системно се е занимавал с този проблем, при това в контекста на един сравнителен анализ на общите типологични черти и индивидуалните специфики на византийските историци от времето на Комнините, както и на отликите между византийската и западната средновековна историография⁴.

Подобно на повечето византийски интелектуалци, Никита Хониат е ерудит и сноб. Той притежава едновременно тесногърдата самомнителност, екстравагантната самопоказност и интелектуалното благородство на тази среда⁵. Мрази необразованата тълпа, страхува се от латините и презира „варварите“. Образованието му издава типичната за Византия реторична традиция. Античната литература, философия и митология познава добре, но предимно чрез посредници. До края на съществуването на Византия висшето образование включва определен кръг от четени, дори задължителни съчинения. Граматиката се изучава по Дио-

нисий Тракийски и Аполоний Дискосос, ораторското изкуство – по Херодот от Тарс, логиката – по прочутото *Исагоге* на Порфирий⁶. Херодот и Тукидид си остават историците с голяма буква. Огромният античен материал минава през мелницата на късноантичните и ранновизантийски лексикони. В повечето случаи става дума за сборници, които включват разнообразна информация, понякога твърде шарена и без системен подбор, но по правило занимателна. Популярната „Гоцавка на мъдреците“ (Δεῖλνσοφίτζα) на Атений е типичен случай на енциклопедия, включваща най-разнообразни теми: от видовете ястия и пиетета до литературни, философски и естетически проблеми⁷. Старогръцките пословици и поговорки се познават благодарение на сборниците на паремикографите от II–III век, като Зенобий и Диогениан⁸.

Хониат е упорит и в използването на наложилата се от конвенцията терминология. Дяконите и свещениците нарича *левити*, следвайки Светото Писание, а рицарите – *господари на колесниците*, по Омиров модел. Архаизацията е най-очевидна при названията на народи и градове. Западните хора са франки или латини, но също и келти. Германците понякога са аламани, а англичаните – германи. Българите са мизи или власи, сърбите – трибали, куманите – скити. Турците са перси, а унгарците – пеони, хуни или угри. Никога не използва названието Константинопол, а Византион, Византис, Царицата на градовете, Мегалополис или просто Градът. Адрианопол системно е наричан Орестиада. По отношение на архаичната терминология Хониат не се различава от съвременните си интелектуалци, включително Ана Комнина, Йоан Кинам и Евстатий Солунски⁹.

Макар и да наследява традиционните похвати на византийската историографска традиция, Никита Хониат изпъква пред останалите благодарение на стила и концептуалния характер на своята *История*. Свидетел на упадъка на Византия при Ангелите и на превземането на Константинопол от западните рицари през 1204, Хониат не просто пресъздава събитията, а ги тълкува. Поетично-метафоричният му език издава вкусовете на фин, ерудиран и отчаян човек, пред чиито очи се е срутил цял един свят. В текста, който следва законите на историческия жанр, заложи още в античността, авторът вплита отклонения, които допълват общата концептуална рамка. Те принадлежат към други, по-кратки жанрове: оплаквания (ῥῆγνοι), обвинения (ψόγοι) и само в редки случаи *епитафии* и *енкомии*. Многобройните оплаквания и обвинения допринасят за минорното звучене на *Историята*, в която положителните герои са рядкост, а злото е повсеместно и причинно обусловено.

Литературният стил на Хониат наподобява този на Евстатий, майстор на реторите и в последните години от живота си митрополит на Солун. Михаил Хониат, а вероятно и по-малкият брат Никита, са били негови

ученици¹⁰. Евстатий е известен с обширните си коментари към Омировия епос, Хезиод и Дионисий Периегет, както и с живописното описание на превземането на Солун от норманите през 1185¹¹. В *Историята* Никита Хониат използва с лекота античния и библейски материал по подобие на своя интелектуален наставник, а в откъсите, свързани с управлението на Андроник I и с превземането на Солун от норманите, се опира на Евстатиевото съчинение.

Текста на *Историята* бихме могли да оприличим на шарен китевик от цитати, алюзии и метафори. Верен последовател на Евстатиевия стил и дух, Хониат се позовава над 200 пъти на Омировия епос. Преките цитати са рядкост – избират се отделни изрази и думи, втъкани в текста под формата на поетични сравнения и алюзии. Списъкът на другите антични автори, използвани от Хониат, е внушителен. От историците най-често се позовава на Херодот, но също и на Тукидид, Полибий, Страбон, Дионисий Халикарнаски, „*Воините*“ на Прокопий, Ксенофоновия „*Анабазис*“, а веднъж и на Амиан Марцелин. Познава и често използва Езоповите басни, трагедиите на Софокъл („*Електра* и *Аякс*“) и Еврипид („*Орест*“, „*Иполит*“, „*Хекуба*“, „*Електра*“, „*Медей*“, „*Ифигения в Таврида*“, „*Телеф*“), комедиите на Аристофан („*Облаци*“, „*Плутос*“, „*Жабите*“) и Ферекрат (недостигналата до нас комедия „*Хора-мравки*“), заемки от диалозите на Платон и съчиненията на Прокъл, животоописанията на Плутарх (*Тезей*, *Лизандър*, *Темистокъл*, *Деметрий Полиоркет*, *Марий*, *Марк Антоний*, *Крас*), Лукиан („*Срещу необразованите*“, „*Хермотим*“, „*Събрание на боговете*“, „*Учител по красноречие*“, „*Истинска история*“), Библиотеката на Аполодор, компилациите на Елиан („*За животните*“, „*Пъстра история*“) и Атенея („*Гощавка на мъдреците*“), сборниците с поговорки и пословици на Зенобий и Диогениан. Сравнително по-рядко цитира старите ретори Демостен, Исократ и Хегезип, а учудващо малко използва Хезиод. Единични са позоваванията на Павзаний („*Описание на Елада*“), Йосиф Флавий, Артемидор Далдиански, Нонос („*Дионисиака*“), Аполоний Родоски, поетите от Антология Палатина (Лукил) и вероятно Юлиан („*Враг на брадите*“)¹².

Поради характера на гръцката *пайдия* е невъзможно да се прокара отчетлива граница между преднамереното цитиране и несъзнателното използване на мотиви и изрази. Много от тях достигат до византийския читател благодарение на компилативни сборници, така че не е ясно дали авторът е прочел всички тези съчинения, или ги познава от втора ръка¹³. Философските съчинения на Платон и Прокъл се познават или пряко от оригинала, или от по-късни компендиуми и посредством писанията на Кападокийските Отци и Йоан Филопон. Хониат несъмнено е използвал и коментарите на Евстатий към Омировия епос¹⁴. В „*Превземането на Солун*“ Евстатий е използвал подобен кръг от антични автори, алюзии и цитати.

Друг важен стълб на византийската образованост е доброто познаване на библейския материал. Над 600 са позоваванията и преките заемки от Светото Писание. От Стария Завет предпочитани са *Псалмите*, книга *Изход*, *Премъдрост Соломонова*, *Исаия* и *Йеремия*. Старозаветният материал се използва особено често при *трините* – художествени отклонения, в които авторът оплаква трагичната съдба на отделни личности или неблагополучията, сполетели империята. Особено дълго и прочувствено е оплакването на завладения от кръстоносците Константинопол, а честите позовавания на *Исаия* и *Плач Йеремиев* придават особен емоционален заряд на изложението. От Новия Завет най-често използва евангелистите, Посланията на ап. Павел и Откровението на Йоан. Пръв впечатление една любопитна подробност. Подобно на своя учител Евстатий, Никита Хониат предпочита евангелията на Лука и Матей, рядко използва Йоан и само по изключение Марко (виж и „*Превземането на Солун*“).

Бие на очи и рядкото позоваване на византийски автори. Спорадични заемки от Прокопий, Теофан и църковните историци от V век – това е всичко. Влюбени в античната и библейска древност, византийските интелектуалци не обръщат внимание на по-късните автори и съчинения. Византийската култура е с обърнат назад поглед. Манго дава интересен пример във връзка с този феномен: *Библиотеката* на Фотий от IX век съдържа 279 заглавия, от които само четири са написани след 600 година!¹⁵ Що се отнася до информацията, Хониат използва историята на Йоан Кинам и цитираното съчинение на Евстатий.

Хониат използва умело античния и библейски материал, за да опише пълнокръвно, с драматизъм или ирония, героите на своята *История*. Упадъкът на Ромейската империя и възходът на Запада са представени и разгълкувани по начин, който няма аналог във византийската историография. Богатата палитра от цитати и алюзии се разпределя в зависимост от определена логика в контекста на повествованието. При описанието на сражения и военни кампании авторът си служи в по-голяма степен с Омировия епос, докато при владетелските слова-обръщения, редките похвали (εὐκώμια) и многобройните оплаквания (ὑρῆνοι) стъпва основно върху Светото Писание. Бих желал накратко да се спра върху няколко примера, които онагледяват поетично-метафоричния стил на Хониат и умението му да жонглира с термини и реалии и с помощта на фина (поякога горчива) ирония да дефинира своето политическо кредо.

Управлението на Йоан Комнин е представено накратко, доколкото Хониат не е бил пряк свидетел на тези събития – важно условие за достоверност във византийската историографска традиция – и използва спомени на очевидци, документи, както и на историята на Кинам¹⁶. Предсмъртната реч на Йоан Комнин, вероятно измислена от автора (обичай-

на практика от времето на Тукидид), е пълна с цитати от Светото Писание в духа на една типично християнска и византийска идея за „Новия Йерусалим“ (42–46). Образът на император Мануил Комнин е значително по-пълнокръвен и пластичен. Новият василевс бил приет с увереност и надежди от всички, сякаш е спечелил властта по жребий или след избор (46). Тук се натъкваме на интересна историческа реалия, защото това са двата начина, по които са се заемали длъжностите в класическа Атина. Мануил заварил държавното съкровище пълно подобно на утроба, готова всеки момент да се освободи от от големия плод, пребиваващ в нея. Василевсът обаче се отдал на разточително строителство – дворците му надминавали по разкош персийските в Суза и Екбатана (206). Така златните години на Мануил преминали бързо като рояк жужащи пчели, напуснали своя кошер (59, *Илиада* 2.89). Хониат е отрицателно настроен към управлението на Мануил, когото смята за отговорен за всички беди, връхлетели по-късно ромеите (208–209). Причините за упадъка се коренят според автора в лошото управление, вездесъщата корупция и липсата на воински качества у ромеите, които Мануил съзнателно пренебрегвал за сметка на наемниците и администраторите от западен произход (75, 205). Страхлив, честолюбив и суверен, Мануил преследвал и невинни хора, между които и Алексий Аксук, който бил низложен заради предсказанието, че името на наследника на Мануил ще започва с алфа. Така василевсът пренебрегнал многоръката, острозрака и всевиждаща Справедливост (по Софокъл, *Електра* 479 и Еврипид, *Електра* 77) и ослепил човека, чието име започва с алфа, вместо да се облегне на алфата и омегата (146, Откровение 1.8, 21.6, 22.13).

Въпреки отрицателното си отношение към западните нрави, Хониат е очарован от един турнир в Антиохия и го пресъздава по най-живописен начин, използвайки изцяло антична терминология. Сирийският епикуреец, исаврийският разбойник, киликийският пират и италиятският конник се събрали да наблюдават красивото зрелище, по време на което Афродита се съюзила с Арес, а Харитите прегръщали Енио (108–109).

От Алексий II нататък изложението е силно повлияно от Евсевий. Езикът става още по-цветист, а моралните и политически инвективи – все по-категорични. „Делата на ромейската държава тръгнаха по грешен път без изход, по-опасен от този, който бе избрал Фаетон.“ (225). Хониат е изключително отрицателно настроен към особата на Андроник I и неговото управление, макар и да признава някои положителни тенденции във вътрешната му политика. По думите на автора, Андроник напредвал към Константинопол сякаш подмамен от земята на филистимците (246, Изход 13.17), като на своя страна привличал много хора, подкупени от пари и обещания подобно на онези, седнали край „Масата на Слънцето“ (248). В случая Хониат има предвид един откъс от Хе-

родот (3.17—19), в който историкът споменава за маса, посветена на бога-Слънце в земята на етиопците, винаги пълна с храна за всички преминаващи оттам.

Разпуснатият и безнравствен живот на Андроник е обект на множество критики от страна на Хониат. След убийството на малолетния Алексий II „...той (Андроник), който вече смърдеше на дълбока старост (Аристофан, *Облаци* 398), не се посрами да легне незаконно до червенобузата и крехка годеница на своя племенник (т. е. Ана, дъщеря на Луи VII), която не бе изпълнила още единайсетата си година. Беше като превтасал ухажор, прегърнал невинна девица; изкуфял старец, напъпилил девойка с току-що напъпили гърди; съсухрен и муден възрастен мъж, преследващ розовопръсто момиче, едва потопило се в росата на любовта“ (275). Този пасаж е типичен за Хониат, който умее да съчетава в рамките на един висок литературен стил историческата фактология с поетични изрази, взаимствани от антични и библейски автори, при това гарнирани със засилен еротизъм и безапелационна критичност. Андроник е сравняван с кого ли не – с Финей и Приап (сексуалност), с Протей (изменчивост и лицемерие), с Титонос и Кронос (старост, 283). Той е побъркан Камбиз, жесток Тарквиний, див и озверял Ехет, Фаларис или тавро-скит, готов да жертва хора, както някога Ифигения. Отдавал се на удоволствия с леки жени, следвайки принципа на Сарданапал, че богатството се състои в това, което човек е изпил, изял и изгулял. Андроник е последовател на Епикур и Хризип, по-сексуален от сепия, превъзхождащ Херакъл само в един от подвизите (има се предвид преспиването на героя с петдесет и едната дъщери на Тиест). Рогата на убитите по време на лов животни окачвал пред двореца, за да се присмива на опозорените съпрузи, а към любовницата си, куртизанката Мараптика, изпитвал по-силна любов от тази на Деметрий към неговата Ламия (312—331). Благодарение на един куп заемки от „Илиада“, „Одисея“, Херодот, Еврипид, Атеней, Елиан, Диоген Лаерций, Артемидор Далдиански и Плутарх Хониат създава пълнокръвен и живописен образ на разгулен тиранин, който води империята и себе си към провал. Пренатовареният текст може и да отблъсне неподготвения читател, но в контекста на византийската литературна традиция издава умение да се приспособява богатата авторова ерудиция към пикантно поднесените факти.

При Ангелите кариерата на Никита Хониат върви все нагоре, но този факт на прави оценката му за тяхното управление по-благоприятна. Надбягванията на Хиподрома са достатъчно добра метафора за слабото управление на Исак. Василевсът, подобен на бегачите на дълги разстояния или на колесничарите на Хиподрома, спрял хода на блестящото си управление (очевидна ирония!) на обръщалото, защото не било по силите му да направи много обиколки по трасето на благочестието.

Похвалните му намерения били омаломощени и той предал поводите на управлението на вуйчо си Теодор Кастамонит, след което се отдал на удоволствията и посещавал Града по-рядко от птицата Феникс (441—442). Според Херодот легендарната птица Феникс долитала в Египет веднъж на 500 години (Херодот 2.73). Черният хумор продължава и нататък. Исак и Алексей (който детронирал и ослепил брат си) били като Диоскурите, сякаш в договореност да се сменят във властта над Вселената ежедневно. Виждайки Алексей в царствените одежди на Исак, по-умните си припомнили делата на Озирис и Тифон и бедите, сполетели Египет (457, Плутарх, *За Изида и Озирис*, 351 Синеций, *За Провидението*). Алексей е представен като слаб владетел и непоправим егоист. За това, какво става в империята, знаел не по-вече от жителите на далечното Туле (крайният север според Птолемей), а в пищните си дрехи приличал на изпъстрена с цветя пролетна ливада, предизвиквайки само смях и презрение у германските пратеници (478).

Острият език на Хониат не щади и висшите сановници. Протоспатарият и велик логист Йоан Пуцис бил силно привързан към богатството, което го държало в неразбиваеми окови и го пазело по-упорито, отколкото Акризий някога си пазел Даная (56). Логотетът на дрома Йоан Каматир е определен като знаменит епикуреец, който попивал виното като сюнгер, пиейки от чаши, достойни за ръката на Херакъл, след което танцувал разпуснатия танц кордакс. Този откъс наподобява по стил и език инвективите на Юлиан срещу антиохийците във „*Враг на брадите*“ (113—114; Юлиан, *Враг на брадите*, 350В). Към някои от сановниците Хониат изпитва и лична ненавист. Константин Месопотамит водел Исак за носа подобно на кит-водач (Елиан, *За Животните* 2.13), занимавал се с несвойствени за него дела, все едно че е Сибила, която, токущо родена от майчината утроба, започнала да философства относно устройството на света (Прокъл, *Коментари на Тимей* 288Е). Всъщност той не бил нищо повече от комар, жужащ край ухото на лъв (Езоп) или мравка, която води за поводите слон (Атенеи). В стремежа си да биде винаги до Исак той бил като перлата на Пероз (Прокопий, *За персийската война* 1.4.14) – същински многоок Аргос, многорък Бриарей и Протей на нашето време (485—486).

Многобройните претенденти за властта по времето на Исак Ангел израствали изневиделица и се множали като Кадмовите воители, поникнали от драконовите зъби (Нонос, *Дионисиака* 4.421), но след това се надували и пукали като водни мехури (423).

Подобно на всички късноантични и византийски интелектуалци, сноби и заклетии елитаристи, Хониат мрази и презира тълпата. Тя е глупава, пияна, алчна и непостоянна, винаги склонна към политически преврати и готова да разкъса днес този, когото е превъзнасяла вчера. „Тълпата е

ръководена от мощен командир – виното – и затова лесно се пали и бързо гаси ентузиазма си.“ Хониат цитира и nelаскаво изказване на Меландър, според когото „Бизантион прави от своите търговци пияници: те пият по цяла нощ“(393, Елиан, *Пътна история* 3.14).

Цветистият стил на *Историята* я прави приятно четиво, но създава и редица трудности за историците, които се опитват да възстановят фактите в тяхната хронологична последователност. За Хониат времето и точната датировка не са от значение. При описанието на различни реални използва античен или библейски материал, което поражда съмнения за достоверността на информацията. Така например, когато съобщава за привързаността на куманите към техните коне и за ползата от тези животни, Хониат всъщност преразказва Амиан — Марцелиновото изложение за хуните и техните обичаи (94, Амиан Марцелин 31.2). Възможностите са две: да е познавал историята на Марцелин чрез някакъв гръцки превод, доколкото нищо не свидетелства Хониат да е знаел и ползвал латински, или пък този пасаж се е превърнал в топос¹⁷. При описанието на начина, по който куманите преминават Дунав посредством кожени мехове, пълни със слама, за които привързвали и конете си (94), Хониат използва един пасаж от историята на Херодот (1.196), в който Бащата на историята разказва как арменците си правели лодки от кожени мехове, запълнени с тръстика, и така прекарвали стоката, магаретата и себе си по Ефрат до Вавилон. Речта на Асен е също измислица на Хониат. Чрез устата на Асен авторът отправя преки обвинения към династията на Ангелите, като и този път не минава без антични алюзии (Херодот 1.8.2). Известната метафора за „Илиадите от беда“ (369) е взета от сборниците с пословици и поговорки на Зенобий (4.43) и Диогениан (5.26), а преминаването на Петър и Асен отвъд Дунав е сравнено с обсебеното от бесове стадо свине, което се втурнало към морето (от Матей 8.32).

Смесването на античността и средновековието у Хониат е особено видно в отношението му към съдбата и провидението. Като вярващ християнин той смята, че именно Божието провидение управлява човешките дела. Така Константин Месопотамит бил издигнат във висините и след това свален в дълбините на хаоса (490, Псалм 106.26). При това Бог не променя хода на людските съдби винаги по един и същ начин, а с различни прийоми управлява Той света, по различно време и начин сваля от власт и лишава от влияние, внимателен дори към най-дребните детайли (424). За разлика от Кинам Хониат опровергава идеята за сляпата Съдба, изхождайки от презумпцията, че всичко се ръководи от Бога (θεοθεν, 188, 190, 306, 358, 361, 382, 422—424)¹⁸. Критичен е към гадателската страст на патриарх Доситей, който извадил пращната Съдба от раклата на миналото, опитвайки се наново да докаже съществуването на

Необходимостта (ἀνάγκη, 433). Въпреки дълбоко християнските си твърдения обаче Хониат неведнъж споменава променливата и непостоянна Съдба, верен на античните образци, които използва и на които подражава.

Като внимателен наблюдател, реалист и скептик, той обяснява много от явленията и процесите в обществото с чисто човешки фактори – падъкът на империята, например, е резултат от лошата политика на управляващите, отдадени на алчността и глупостта.

Хониат критикува суеверието на император Мануил Комнин, както пристрастеността му към астрологията, но и той самият, античен и средновековен човек едновременно, не е лишен от суеверие. Вярва в детони и черна магия (148–150), в съновидения и предзнаменования. Отличайки гадателските сеанси на Андроник I Комнин, Хониат всъщност признава, че „злият демон“ е разкрил името на бъдещия василевс (340). Следвайки античната историческа и животоописателна традиция, той редовно споменава за различни явления, които могат да се тълкуват по един или друг начин: земетресението преди поражението при Мириокевалон (118); кометата, която предсказала трагичния край на Андроник (351) или иконата на св. Павел, която проливала съзри преди смъртта на този император (353).

Историята на Никита Хониат е ценна едновременно като исторически извор и като литературно произведение, доставящо наслада за изчисления от античната и византийска култура читател. По ерудиция, езиково и изразно богатство *Историята* може да се сравни единствено с *Алексиада* на Ана Комнина, макар че Хониат не е толкова пристрастен към Аристотеловата философия, а на Ана определено липсват хиперивният език и интересните социално-политически анализи на историка от Хони¹⁹. Сравнението с друго произведение от XII век – историята на Йоан Кинам – е очевидно в полза на Хониат. Кинамовата история е написана на по-прост език, стилът е сух и формален, а в политическо отношение представлява панегирик в чест на император Мануил Комнин. Кинам използва съчиненията на Ксенофонт – „*Анабазис*“ и „*Киропедия*“, няколко пъти се позовава на Херодот и Тукидид, заема по малко от Ариан, Плутарх и Либаний, и това е всичко! Историята на Кинам принадлежи към т. нар. „среден стил“ за разлика от съчиненията на Ана Комнина и Никита Хониат, които се отнасят към високия учен стил²⁰. По отношение на богатството от антични и библейски реалии Никита Хониат може да се сравни единствено с ерудираните полихистори на XII век – с Йоан Цецес, Евстатий Солунски и със своя старши брат Михаил. В привързаността си към миналото пък е ненадминат. Както самият той пише: „...Нека никои не бъде чак толкова побъркан, та да вярва и твърди, че има нещо по-приятно от историята“ (3).

БЕЛЕЖКИ

- ¹ **J.-L. van Dieten** (ed.). *Nicetae Choniatae Historia*. Berlin-New York, 1975 (бележите върху текста на Хониатовата История са по това издание); **H. J. Magoulias** (ed.). *O City of Byzantium. Annals of Niketas Choniates*. Detroit, 1984.
- ² **Kazhdan, A. P., S. Franklin**. *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*. Cambridge-Paris, 1984, 257.
- ³ **Mango, C.**, *Byzantine Literature as a Distorting Mirror*. In: *Byzantium and its Image*. London: Variorum Reprints, 1984, II.
- ⁴ **Kazhdan**, *Studies*, 256—286.
- ⁵ **Magdalino, P.** *Byzantine Snobbery*. In: *The Byzantine aristocracy, IX—XIII centuries*. International Series, 221. Oxford, 1984.
- ⁶ **Mango**. *Byzantine Literature*, 9—10; **N. Wilson**. *Scholars in Byzantium*. London, 1983; **R. Dostálová**. *Byzantská vzdělanost*. Prague, 1990.
- ⁷ **Захариев, Ст.** *Македонско пируване*. В: *Читалище*. Цариград, 1871, кн. 1-7.
- ⁸ **J. R. M. Jones** (ed.). *Eustathios of Thessaloniki: The Capture of Thessaloniki*. Canberra, 1988, Introduction IX—XI.
- ⁹ **Asdracha, C.** *L'image de l'homme occidental a Byzance: le témoignage de Kinnamos et de Choniates*. *Byzantinoslavica* 44 (1983): 31—40.
- ¹⁰ **Kazhdan, Franklin**. *Studies*, 115—195; **Същият**. *Византийский публицист XII—ого века Евстафий Солунский*. ВВр. 28 (1968): 68—84; *O City of Byzantium*, 11 (Introduction).
- ¹¹ **Kazhdan, Franklin**. *Studies*, 132—133.
- ¹² **Богданов, Б. и колектив**. *Антична литература*. Енциклопедичен справочник. София, 1988.
- ¹³ **Browning, R.** „Homer in Byzantium“. In: *Studies on Byzantine Literature, History and Education*. London: Variorum Reprints, 1977, no. XVII; **H. Hunger**. *On the Imitation (Mimesis) of Antiquity in Byzantine Literature*. *Dumbarton Oaks Papers* 23—24 (1969—1970): 25—38; **A. P. Kazhdan, G. Constable**. *People and Power in Byzantium*. Washington, 1982, 140—161.
- ¹⁴ *The Capture*, IX (Introduction).
- ¹⁵ **Mango**. *Byzantine Literature*, 9—10. *Idem*. *Byzantium: The Empire of New Rome*. London, 1980.
- ¹⁶ **Brand, Ch. M.** (ed.). *John Kinnamos: Deeds of John and Manuel Comnenus*. New York, 1976.
- ¹⁷ *O City of Byzantium*, 11—27 (Introduction).
- ¹⁸ **Каздан, А. П.** *Еще раз о Киннаме и Никите Хониате*. *Byzantinoslavica* 24 (1963): 29—30.
- ¹⁹ **Любарский, Я. П.** *Анна Комнина. Алексиада*. Санкт-Петербург, 1996.
- ²⁰ **Ševčenko, I.** *Two Varieties of Historical Writing*. *History and Theory* 8 (1969): 332—345; *Idem*. *Levels of Style in Byzantine Prose*. *JÖB* 31\1 (1981): 289—312; **A. P. Kazhdan, A. W. Epstein**. *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Berkeley, 1986, 120—166, 197—230.